

Romeo GURAKUQI

DELEGACIONET E EMIGRACIONIT DHE ATO TË QEVERISË SË DURRËSIT, TË QEVERISË SË TIRANËS NË BISEDIMET E PAQES NË PARIS 1919-1921

Abstrakt:

Studimi trajton rolin e delegacioneve të emigracionit shqiptar dhe të qeverive të Durrësit dhe të Tiranës në mbrojtjen e çështjes shqiptare gjatë Konferencës së Paqes në Paris (1919-1921). Në një kontekst të pafavorshëm ndërkombëtar, të shënuar nga marrëveshje të fshehta dhe pretendime territoriale të shteteve fqinje, Shqipëria u përball me rrezikun e humbjes së ekzistencës së saj shtetërore. Punimi analizon fragmentarizimin e përfaqësimit diplomatik shqiptar, ndikimin e mungesës së unitetit ndërmjet delegacioneve, si dhe kontributin e veçantë të diasporës shqiptare, sidomos asaj në ShBA, në sensibilizimin e faktorëve ndërkombëtarë. Vëmendje e posaçme i kushtohet delegacionit të qeverisë së Durrësit, mbështetjes së Federatës “Vatra” dhe ndërhyrjes vendimtare të politikës amerikane, e cila, përmes parimit të vetëvendosjes, ndihmoi në pengimin e ndarjes së Shqipërisë. Në përfundim, studimi vlerëson se, pavarësisht dështimit për realizimin e Shqipërisë etnike, përpjekjet e brendshme dhe mbështetja ndërkombëtare mundësuan ruajtjen e shtetit shqiptar në kufijtë e vitit 1913 dhe konsolidimin e tij institucional.

Fjalë kyçe: Konferenca e Paqes në Paris; çështja shqiptare; delegacionet shqiptare; diaspora shqiptare; vetëvendosja.

Periudha 1918-1921 për Shqipërinë përfaqëson një nga etapat më të vështira të ekzistencës së saj si shtet i ri, i cili pas njohjes ndërkombëtare në vitin 1913, u gjend i detyruar të kërkonte sërish konfirmimin e vet politik dhe territorial. Në këtë kohë, e gjithë çështja shqiptare u rihap në instancat më të larta ndërkombëtare - Konferencën e Paqes në Paris (1919), Lidhjen e Kombeve dhe Konferencën e Ambasadorëve - ku u debatua jo vetëm për kufijtë e vitit 1913, por edhe për fatin e territoreve shqiptare të ndara padrejtësisht më parë.

Vendimet e fshehta të Antantës, si Traktati i Londrës (1915) dhe qëndrimet e Këshillit të Lartë të Antantës, rrezikuan ekzistencën e Shqipërisë, duke

e trajtuar atë njësoj si një shtet i mundur, edhe pse nuk kishte marrë pjesë në luftë. Shumë shqiptarë kishin përshëndetur ndërhyrjen austro-hungareze si çlirim nga pushtimet serbe dhe malazeze, duke krijuar një lidhje morale me Monarkinë Dualiste, e cila megjithatë u dezintegrua pas vitit 1918. Kjo situatë dobësoi pozitat shqiptare në Paris, ku fqinjët fitues, Serbia (Mbretëria Serbo-Kroate Sllovene) dhe Greqia, avancuan pretendime të gjera territoriale, shpesh të shoqëruara me spastrime dhe masakra në Kosovë, Malësi dhe Dibër. Krijimi i Mbretërisë Serbo-Kroate-Sllovene u shpërblye me territore shqiptare, ndërsa Shqipëria zyrtare rrezikoi të humbiste edhe pjesën veriore deri në Drin. Në këto rrethana, Sistemi Wilsonian i Vetëvendosjes nuk arriti të rikompozonte Shqipërinë etnike, por vetëm të shpëtonte Shqipërinë e vogël të 1913-s, duke e veçuar si një çështje më vete nga problemet adriatike dhe ballkanike, vetëm nga fundi i vitit 1920. Rindërtimi i brendshëm shtetëror pas 1918-s, megjithatë, u mbështet në përvojën e administratave austriake, franceze dhe italiane, të cilat kishin sjellë stabilitet më të madh krahasuar me pushtimet ballkanike në zonat e tyre të pushtimit gjatë Luftës së Parë Botërore. Sidomos në zonat austro-hungareze dhe franceze, shqiptarët përjetuan një zhvillim të ndjeshëm kulturor e arsimor, që ushqueu një shtresë të re intelektualësh me orientim qytetar e perëndimor. Një rol të madh luajtën edhe emigrantët shqiptarë në ShBA, të cilët, të frymëzuar nga filozofia e lirisë, kërkuar reforma për dobësimin e rolit të bejlerëve dhe konsolidimin e institucioneve moderne. Për herë të parë, u artikulua qartazi nevoja për një orientim anglo-amerikan në politikën e jashtme të Shqipërisë.

Dy ishit qeveritë që luajtën rol vendimtar në përfaqësimin e çështjes shqiptare: Qeveria e Durrësit (1918-1920), e cila megjithëse nuk ishte një qeveri kukull italiane, kishte autoritet të kufizuar dhe nuk arriti të rivendoste plotësisht legalitetin e para luftës; dhe Qeveria e Tiranës, e dalë nga Kongresi i Lushnjës (janar 1920), që shënoi një kthesë vendimtare në mbrojtjen territorial dhe në përfaqësimin e çështjes së Shqipërisë në Paris. Kongresi krijoi institucione të reja: Asamblenë Kombëtare, Këshillin e Naltë të Regjencës, dhe Komitetin Mbrojtja Kombëtare, të cilat u bënë instrumente të konsolidimit shtetëror. Ky proces çoi në largimin e forcave italiane dhe ndalimin e përparimeve serbe, duke garantuar një stabilitet politik që i hapi rrugë fillimit të jetës parlamentare shqiptare.

Në përfundim, Shqipëria e viteve 1918-1921, megjithëse e mbijetuar vetëm në kufijtë e 1913-s, arriti të vendoste bazat e saj institucionale dhe të hynte në arenën ndërkombëtare si një shtet i pranuar, falë përpjekjeve të brendshme kombëtare dhe mbështetjes së faktorëve të rinj ndërkombëtarë. Ekuilibri i

shtrembëruar në arenën ndërkombëtare pas Luftës së Parë Botërore u dha mundësi udhëheqësve shqiptarë që kërkonin rindërtimin shoqëror e shtetëror madje në kufijtë nacionalë, të ndiqnin një riorientim më fleksibël, i cili duhej të përshtatej me transformimet e thella gjeopolitike në Evropë, me marrëdhëniet e reja midis Aleatëve, si dhe me pozicionimet e ndryshuara të fuqive të vjetra e të reja ballkanike. Megjithatë, ky drejtim politik mbeti i fragmentuar; ai nuk veproi si një trupë e bashkuar, e udhëhequr nga një vizion strategjik i vetëm apo nga një plan i përpunuar teknikisht për konsolidimin kombëtar. Në Konferencën e Paqes në Paris, pozita e Shqipërisë u dobësua edhe më tepër nga fakti se ajo u përfaqësua nga jo më pak se pesë delegacione të veçanta, secili duke pretenduar se mishëronte kauzën kombëtare. Kjo mungesë uniteti cenoi besueshmërinë e diplomacisë shqiptare, e dobësoi forcën e kërkesave të saj dhe u dha mundësi shteteve fqinje - Serbisë, Greqisë dhe Italisë - të avanconin më fuqishëm pretendimet e tyre territorial.¹ Gjithsesi, pjesa më e madhe e delegacioneve, sipas rezultateve të kërimit tonë, me përjashtim të delegacionit të kryesuar nga Esat Pashë Toptani, ka qenë në të mirë të mbështetjes së delegacionit të dërguar nga qeveria e Durrësit.

Kabineti i ri qeveritar i Durrësit, për mbrojtjen e çështjes shqiptare në Paris, përzgjodhi delegacionin shqiptar për Konferencën e Paqes, të përbërë nga Turhan Pasha, Mehmet bej Konitza, Imzot Luigj Bumçi, Mid'hat bej Frashëri dhe Mihal Turtulli. Tre të fundit - Konitza, Turtulli dhe Frashëri – përfaqësonin Federatën “Vatra” të shqiptarëve në Amerikë. Disa anëtarë të qeverisë qëndruan në atdhe për të organizuar administratën e vendit, ndërsa të tjerët u nisën për në Paris.

Delegacioni u shoqërua dhe mbështet me ekspertizë e përkrahje politike nga komunitetet shqiptare në Rumani, Kostandinopojë dhe Boston. “Vatra” dërgoi në Paris Rev. Charles Telford Erickson si Delegat Nderi për të

¹ Archivio Storico Diplomatico – Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE), Affari Politici (AP), Albania 1919-1930, pacco 683, *Sonnino to Ministero degli Affari Esteri*, Paris, April 9, 1919. In Paris, several delegations arrived to secure representation: 1. The delegation of the provisional government, initially led by Turhan Pasha and later by Bishop Luigj Bumçi. 2. The Constantinople delegation, under the leadership of Halil Pasha. 3. Essad Pasha, accompanied by his secretary Stavro, and his clandestine government minister, Terka. 4. A delegation representing a faction of Albanians from America, led by Kristo Dako, Mihal Grameno, and Parashqevi Qirazi. 5. The Albanian delegation from Romania, headed by Pandeli Evangjeli and Doctor Temo. 6. The Swiss-Albanian delegation, which included figures such as Ali Bey Klisura, Pandeli Cale, and Mid'hat Frashëri, who leaned towards aligning with Kristo Dako's group. Additionally, during the conference in Paris, Nuredin Bey Valona, Erikson, and Mrs Aubrey also made notable appearances.

mbështetur çështjen shqiptare.² Gjithashtu, delegacionit iu bashkuan Luigj Gurakuqi dhe Lef Nosi, të dy pjesë e ekipit themelues të shtetit shqiptar.³

Një tjetër organizatë shqiptaro-amerikane, Partia Politike Kombëtare, e drejtuar nga Sevasti Dako, planifikonte të dërgonte si përfaqësues në Paris Ismail Qemalin, themeluesin e shtetit shqiptar, i cili ndodhej në Spanjë. Ismail Qemali nuk mundi të hynte në Francë dhe në rrethana të paqarta vdiq i helmuar në Perugia të Italisë më 24 janar 1919⁴ - pikërisht në kohën kur shërbimet sekrete dhe diplomatike italiane tregonin interes të madh për të.⁵

Delegacioni shqiptar në Konferencën e Paqes drejtohej nga Kryeministri Turhan Pashë Përmeti. Çështja shqiptare në Paris zgjati të zgjidhej më shumë se dy vite. ShBA nuk ia dolën të implementonin parimet e shpallura mbi të drejtat e kombeve për vetvendosje.

Përveç faktorëve që lidhen me nivelin e njohjes së çështjes shqiptare në Washington, që vjen gradualisht duke u qartësuar mbi të vërtetë, arsyet e këtij qëndrimi lidhen me mungesën e interesit ekonomik për Shqipërinë, pamundësinë për të balancuar tendencat ekspansioniste të Italisë, Mbretërisë së Serbo-Kroato-Sllovenëve dhe Greqisë, veçanërisht në hapësirën adriatiko-mesdhetare dhe në Shqipëri në mënyrë të veçantë.

Për më shumë se dy vjet, nga prilli 1919 deri në nënshkrimin e Traktatit të Rapallos më 12 nëntor 1920, çështja shqiptare u injorua nga Fuqitë e Mëdha të kohës, të cilat dolën fitimtare nga Lufta e Madhe dhe ishin tashmë

² The National Archives (më tej TNA) FO 608/28, doc. no. 2483, *Future of Albania*, p. 402. The first memorandum with explanations regarding the need for the involvement of a Great and disinterested Power in the Balkans and the necessity for the United States to be given a mandate over Albania was presented by Telford Erickson on 19 February 1919. According to him, the American mandate over Albania would be welcomed by the population and would constitute an unparalleled service in the country's development. The American mandate was supposed to include the regions of Shkodra, Kosovo, Monastir, and Janina, and it was to last for two years, after which the borders of Albania with Serbia and Greece were to be determined by the League of Nations Commission.

³ Ilir Ikonimi, *Fan Noli, I, Apostulli*, (UET PRESS, Tiranë 2023), f. 377.

⁴ Ikonimi, *Fan Noli, I, Apostulli*, f. 361.

⁵ ASDMAE, AP, Albania 1915-1919, Pacco 37, *See: Minute di telegram che si propone di spedire al Regio Consolato Generale italiano, Barcelona, Marsiglia*. In the aforementioned files, there are several documents in which it can be seen that the Italian diplomacy and the intelligence services of this country are very interested in finding out what the projects of the old Albanian leader are and if he has received other commitments from the Balkan and European powers, what is his attitude towards the Italian action? The Italian authorities charge Ethem Bey Valona, his cousin, to warn him that none of his actions should take place outside Italian interests, as he will not find the support of the Entente and will not succeed, etc..

vendimmarrëset kryesore.⁶ Çështja shqiptare nuk u trajtua si një problem i veçantë, por si pjesë e problemeve më të mëdha që trajtonin hartuesit e paqes. Pse ndodhi kjo? Duhet kuptuar se, pavarësisht “diplomacisë së re” të shpallur nga Presidenti Wilson në përfundim të Luftës së Parë Botërore, një pjesë e madhe e çështjeve që lindën pas luftës vazhduan të trajtohen me parimet e “diplomacisë së vjetër”. Është e kuptueshme që në këtë moment kalimtar ndërmjet dy koncepcioneve të veprimit diplomatik, problemet të trajtoheshin në mënyrë të dyfishtë. Arsyeja e dytë qëndron në faktin se në fillim të Konferencës së Paqes, Aleatët nuk kishin arritur ndonjë marrëveshje të veçantë për Shqipërinë. Për çështjen shqiptare, e përfshirë brenda çështjes adriatike apo greke, nuk u arrit asnjë rezultat konkret pozitiv gjatë vitit 1919.

Ndryshimi i parë pozitiv që e përmbysi këtë linjë, të paktën në trajtimin e çështjes shqiptare, ishte nota amerikane e 6 marsit 1920, e cila kërkonte që problemi shqiptar të mos përfshihej në diskutimet e përbashkëta midis Italisë dhe Jugosllavisë. Presidenti Wilson gjithashtu kundërshtoi përdorimin e territoreve shqiptare në Veri dhe në Jug si kompensim territorial për tokat e humbura gjetkë nga Jugosllavia dhe Greqia. Ndërhyrja e qeverisë amerikane përbënte goditjen e parë vendimtare kundër Traktatit të Fshehtë të Londrës dhe njëherazi zhvlerësimin e parë të marrëveshjes Tittoni–Venizelos. Në thelb, këmbëngulja e Presidentit Wilson për zbatimin e parimit të vetëvendosjes çoi në tërheqjen e Italisë nga pretendimet ndaj Shqipërisë brenda tre muajve të parë të vitit 1920.

Kjo ndërhyrje çoi në pezullimin e planit britaniko-franko-italian për ndarjen e Shqipërisë dhe përmbylli punimet e Konferencës së Paqes pa një marrëveshje për Shqipërinë. Në këtë mënyrë, Shqipëria praktikisht i shpëtoi ndarjes.

Ndryshimi në qëndrimin amerikan, sipas mendimit tonë, kishte katër shtylla thelbësore: së pari, ai lidhej me filozofinë që udhëhiqte politikën e jashtme amerikane në atë periudhë – filozofia e lirisë dhe e vetëvendosjes së popujve; së dyti, ekipi i ekspertëve amerikanë në negociatat e paqes e rriti ndjeshëm nivelin e njohjes teknike mbi çështjen shqiptare dhe elementët konstruktivë të saj; së treti, kontribut i veçantë ishte ndërmjetësimi i Papës Benedikti XV, autoriteti moral i të cilit ishte i padiskutueshëm;⁷ dhe së katërti, një ndihmesë e paçmuar u dha nga komuniteti ortodoks shqiptar, i cili

⁶ Amedeo Giannini, *L'Albania dall'indipendenza all'unione con l'Italia (1913-1939)*, (Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, Varese 1940), f. 47.

⁷ Luigj Bumçi, *Nji fletë e re në historin kombtare*, Hylli i Dritës, 1934, no.5, f. 219-222.

ndriçoi realitetin etno-kulturor dhe politik të Shqipërisë së Jugut⁸, si edhe nga emigracioni shqiptar në ShBA, në Rumani⁹, dhe në mënyrë të veçantë nga vëllezërit Konica - Faik dhe Mehmet.

Përpyjekjet e Mërgatës

Si veproi Diaspora në mbrojtjen e çështjes shqiptare në agun e post luftës, kur Austro-Hungaria, perandoria protektore e shqiptare, ishte dezintegruar si shtet? Nacionalistët shqiptarë fillimisht kërkuar përkrahjen e Italisë, një vend me një politikë të jashtme të paqendrueshme karshi Shqipërisë. Në përfundim të luftës, qeveria italiane u përpoq të vendoste kontakte me shqiptarë me ndikim, duke kërkuar njëkohësisht përfaqësues që do të konsolidonin opinionin publik në favor të një protektorati italian mbi shtetin shqiptar. Sipas dokumentacionit arkivor, autoritetet italiane arritën të vendosin kontakt dhe të shkëmbejnë mendime me Konventën Shqiptare, një organizatë e formuar nga mërgimtarët shqiptarë në Zvicër.¹⁰ Një tjetër hap i ndërmarrë nga qeveria italiane ishte ftesa drejtuar krerëve shqiptarë për të marrë pjesë në një konferencë në Romë.

Në nëntor 1918, për të matur opinionin publik, një grup shqiptarësh me ndikim në Zvicër përgatitën një peticion drejtuar Ministrit të Jashtëm të Italisë. Nënshkruesit e peticionit kërkonin: 1. që qeveria italiane dhe qeveritë aleate të angazhoheshin në Konferencën e Paqes për rikthimin brenda shtetit të bashkuar shqiptar të territoreve të shkëputura padrejtësisht në kundërshtim me parimin e respektimit të të drejtave të kombeve nga vendimet e Traktatit të Londrës së 29 korrikut 1913; 2. që përfaqësuesit shqiptarë të lejoheshin të përfaqësonin shtetin shqiptar në Konferencën e Paqes; 3. që Italia të pushtonte tërësisht territorin shqiptar; 4. që të ngrihej një administratë kombëtare që t'i mundësonte popullit shqiptar shprehjen e lirë të vullnetit në lidhje me formën e qeverisjes në Shqipëri. Nënshkruesit e këtij peticioni ishin: Turhan Pashë Përmeti, Syrja bej Vlora, gjeneral Hasan Tahsin Pasha, Vissarion A. Xhuvani, Kemal Tahir, Dr. Merusha (nga Preveza), B. Zographos (nga Korça), major

⁸ TNA FO 371/3571, doc. no. 146304, *Statement of Christian Orthodox Albanians Native of Districts of Koritza and Kolonia, in Reply to the Declaration of Pan-Epirotic Union of America of May 1919*, f. 383.

⁹ TNA FO 371/3571, doc. no. 116644, *Demetre Kolovani, La Question de Koritza*, f. 237.

¹⁰ TNA FO 608/29/3, doc. no. 1657, *Present Situation in Albania: Italian Efforts to Form a Representative Council of Albania Favourable to an Italian Protectorate*, Memorandum, 8 February 1919, f. 420–426.

Eqrem bej Libohova, Gabriel Yatron (nga Korça), Ahmet R. Dino, Vehib Geoyannis (nga Gjirokastra). Ndër shqiptarët që refuzuan të nënshkruanin petitionin ishin Mit'hat bej Frashëri dhe Dr. Turtulli. Ky i fundit, përfaqësues i "Vatrës", shoqatës kryesore shqiptare në Shtetet e Bashkuara, mbajti gjatë gjithë luftës një qëndrim pro-Aleatëve, por nuk ishte pro-italian. Edhe pse refuzoi të nënshkruante petitionin, ai pranoi ftesën për të udhëtuar drejt Romës.¹¹

Pas këtij presioni fillestar fillues, në fillim të dhjetorit 1918, qeveria italiane reagoi dhe ndryshoi qëndrim, si dhe mblodhi një konferencë në Romë me pjesëmarrjen e krerëve shqiptarë, përfshirë figura të njohura si Dr. Turtulli, Tahsin Pasha, Turhan Pasha, Syrja bej Vlora, Dr. Adamidi, Mehmet Konitza dhe të tjerë. Kjo grupim u vetëquajt Komiteti Kombëtar Shqiptar. Qeveria italiane u kërkoi pjesëmarrësve të pranonin dhe të njihnin një protektorat italian mbi Shqipërinë. Të gjithë ranë dakord, përveç Dr. Turtullit, i cili nuk ushqente simpati për Italinë dhe kërkonte pavarësi të plotë për Shqipërinë. Protektorati italian u pranua në këmbim të disa zotimeve nga ana e Italisë: a) Qeveria italiane do të angazhohej për ndërtimin dhe organizimin e Shqipërisë si një shtet modern; b) do të shkëputeshin nga Serbia dhe Mali i Zi dhe do t'i bashkoheshin shtetit shqiptar këto territore e qytete: Tivari, Ulqini, Podgorica, Gucia, Plava, Gjakova, Tetova (Kalkandelen), Mitrovica, Novi Pazari, Gostivari, Shkupi, Velesi, Manastiri, Ohri, Dibra; dhe nga Greqia, territori i Çamërisë dhe pjesa perëndimore e bregdetit të Epirit. Udhëheqësit shqiptarë e pranuan protektoratin me këto kushte, sepse kjo nënkuptonte realizimin e ëndrrës së Shqipërisë së Madhe – një objektiv i vështirë për t'u arritur pa mbështetje të jashtme. Dr. Turtulli, i cili nuk e pranoi këtë marrëveshje, qëndroi besnik ndaj idesë se qasja e qeverisë italiane nuk buronte nga dashuria për Shqipërinë, por nga dëshira për të ndaluar krijimin e një Serbie të Madhe brenda shtetit jugosllav.¹²

Nga kjo kohë fillon një epike politike dhe diplomatike mjaft interesante: Qeveria e Durrësit, ndonëse nën një mbikqyrje të rreptë italiane, ndjek në arenën ndërkombëtare një agjende krejtësisht shqiptare, duke i rënë shumë herë ndesh qëndrimeve të Italisë në Paris, që lëviznin sipas konjunkturave ndërkombëtare atje. Kemi të bëjmë me 14 muaj mjaft intensivë nga pikpamja diplomatike, që përbëjnë në këndvështrimin tonë, një faqe të ndritur të historisë së diplomacisë së Shqipërisë, në të cilën spikat fuqimisht edhe roli i

¹¹ TNA FO 371/3570, doc. no. 6937, *Alleged Plans of Italy about Albania*, Sir Horace Rum-bold to A. J. Balfour, Bern, 7 January 1919, f. 431–433.

¹² Po aty.

intelektualëve të Diasporës. Duhet të kemi parasysh se forcat intelektuale të brendshme, që jetonin ende në Shqipëri, kanë qenë të kufizuara, kryesisht në Shkodër, brenda komunitetit katolik, për shkak të ekzistencës së shkollave cilësore, ndërsa pjesa e më e madhe e fuqisë diplomatike të vendit vinte nga kolonitë shqiptare dhe arbëreshe. Metodat e përdorura nga diplomatët shqiptarë për të sensibilizuar faktorin ndërkombëtar kanë qenë takimet, prezantimet në konferencë dhe memorandumet, që kanë ndjekur nevojat emergjente sipas ditëve dhe javëve në konferencë mbi çështjen nacionale. Niveli i paraqitjes së tyre nga pikëpamja shkencore dhe faktike më rezulton shumë i lartë dhe i argumentuar.

Kronologjia e memorandumëve të para në mbrojtje të çështjes shqiptare, të paraqitura nga vetë shqiptarët, nis me memorandumin e 28 tetorit 1918, sjellë nga Mihal Turtulli, i cili dorëzoi tre kopje të memorandumit së bashku me një kërkesë për të takuar kolegun e tij në Londër dhe për të paraqitur çështjen shqiptare si përfaqësues i Shoqatës “Vatra”. Memorandumi i argumentuar mirë ishte nënshkruar nga Fan S. Noli, Naun V. Ciri, Damiani S. Angjeli, Mark J. Kondili, Pando Sinitza dhe Vangel Chamche. Por këto nuk ishin të vetmet memorandumë.¹³

Në Arkivin e Somersetit janë gjetur edhe dy memorandumë të tjera. Njëri ishte drejtuar Konferencës së Kombeve të Shtypura dhe në Vartësi në Uashington, ndërsa tjetri kryeministrit britanik Lloyd George.¹⁴ Më 27 nëntor 1918, udhëheqësit më të lartë të Kishës Ortodokse Shqiptare në Shtetet e Bashkuara dërguan një memorandum tjetër drejtuar Arthur J. Balfour, Sekretarit të Jashtëm të Britanisë së Madhe. Më 1 shkurt 1919, Shoqata Anglo-Shqiptare dërgoi dy memorandumë në adresë të Sir Eric Drummond në Foreign Office, njëri nga shqiptarët në Itali dhe tjetri nga ata në ShBA, ku shprehej shpresa se pavarësia e Shqipërisë do të rivendosej dhe se territoret e shkëputura në Konferencën e Londrës më 1913 do t'i ktheheshin Shqipërisë.¹⁵ Më 12 shkurt 1919, pra përpara se qeveria shqiptare të paraqiste zyrtarisht kërkesat e saj në Konferencën e Paqes, delegacioni shqiptar i kryesuar nga Turhan Pasha paraqiti një memorandum paraprak kryeministrit britanik Lloyd George, lidhur me pretendimet territoriale të Shqipërisë mbi territore

¹³ TNA FO 371/3148, doc. no. 206457, *Memo Signed by Clergyman of Albanian Orthodox Church of M.S.A.*, f. 581-594.

¹⁴ Somerset Record Office, DD/DEU/35, 1919, The Albanian issue, by Rev. Fan Stilian Noli, A presentation of the Pan-Albanian Federation “Vatra” at the Conference of Oppressed and Dependent Nations in Washington D.C. 1918; and Memorandum to Lloyd George.

¹⁵ TNA FO 608/29/1, doc. no. 1163, *Future of Albania: Memorandum*, f. 1-7.

që i ishin dhënë Malit të Zi, Serbisë dhe Greqisë nga Traktati i Londrës i vitit 1913. Dokumenti kërkonte gjithashtu kompensim financiar për fshatrat e djegura nga forcat greke në Epirin e Veriut, si dhe për dëmet e shkaktuara nga fuqitë qendrore.¹⁶

Më 7 prill 1919, Dr. Adamidi, kryetar i Komitetit Kombëtar Shqiptar në Gjenevë, i dërgoi Presidentit Wilson dhe delegacionit amerikan një letër falënderimi për qëndrimin kundër pretendimeve greke mbi Korçën. Në të njëjtën kohë, letra vinte në dukje një artikull të Brailsford në *The New Republic*, që mbështeste pretendimet shqiptare mbi Kosovën, Pejën, Dibrën dhe Manastirin si faktorë në shërbim të paqes së ardhshme. Dr. Adamidi theksonte se, pavarësisht shërbimit që shqiptarët kishin dhënë për serbët gjatë “Tërheqjes së Madhe”, këta të fundit vazhdonin t’i shtypnin ata. Adamidi u bëri thirrje amerikanëve të shpëtonin shqiptarët nga ky trajtim.¹⁷ Nga të

¹⁶ TNA FO 608/29/1, doc. no. 2193, *Albanian Territorial Claim*, f.16-27.

¹⁷ TNA FO 608/29, doc. no. 7169, *Serbia and Albania*, f. 76-79. ‘To His Excellency, President Woodrow Wilson and the American Commission of the Peace Conference, Paris, Gentlemen, The Albanian National Committee expresses its gratitude to the American delegates for their noble defense of Albania’s right to Koritza, and draws their high attention to a marvelous article: „Peace of the Balkans”, published the 1st March in „The New Republic” by Mr. Brailsford, an Englishman. He says that: “ it may be easier to do justice to the Serbs if we are just to the Albanians”. It is not a secret now that the World War began by the injustice committed against Albania at the London Congress of 1913 by the Serbian imperialists, and injustice out of the Austro-German roads to Salonica and Durazzo-Valona. The Peace Conference must repair this injustice by justice, in giving back to the Albanians those countries of Kossovo-Ipek-Dibra-Monastir, as their legitimate ethnical right and put an end to the inevitable future conflict between antagonistic Yugo-Slavs and Italians helped by Albanians. Recent events are there to prove that those provinces will be exterminated by the old cruel methods (1913 to 1915) of megalomaniac Great Serbia, mentioned in the Carnegie Commission’s report, by Mr. Brailsford. The French newspaper, „Le Temps”, published fresh atrocities committed by Serbians last march, and now again Serbian incursions are destroying Northern Albania: witness the assassination of our Vice-President, Prince of Mirdit Bib-Doda, with the connivance of the conscienceless and lawless Albanian chief, Essad Pacha. We have been told, also, that Albanian chiefs of those regions are constrained by Serbs, as before in 1912, to confess that they are Serbs! Great Serbia wishes to deceive Europe and the Peace Conference again and is forgetting that it is due to Albanian chivalry that the Serbian armies and king, etc. have been saved during their retreat through Albania. The French ex-Consul General in Geneva, Mr. Pascal d’Aix, and the Gouverneur Commandant of Annemasse can testify how our committee worked to persuade the Albanian chiefs to let the Serbians pass, and how they thus helped their hereditary enemy the Serb. Any by cutting the road to ex-King Constantine, and by helping Serbia through revolution against Bulgaria, the Albanian people proved, as says Mr. Brailsford, that it is morally superior to other Balcanic peoples, and

dhënat arkivore rezulton se përfaqësimet e shpërndara të Shqipërisë dhe të shqiptarëve - të qeverisë qendrore në Durrës dhe të diasporës shqiptare në ShBA, Zvicër, Francë dhe Britani - arritën të paraqesin, me një nivel të lartë intelektual dhe profesional, çështjen shqiptare në kancelaritë perëndimore. Në këtë rast, mungonte shteti mbrojtës: Shqipëria dhe shqiptarët nuk kishin më një fuqi mbrojtëse si në vitet 1912–1914, gjatë diskutimeve për zgjidhjen e krizës ballkanike të asaj kohe. Perandoria Austro-Hungareze nuk ekzistonte më si fuqi e madhe në skenën diplomatike ndërkombëtare. Italia e vitit 1919 gjendej në një pozicion krejtësisht tjetër gjeopolitik në krahasim me periudhën e San Xhulianos.

Për rrjedhojë, pavarësisht qartësisë dhe artikulimit të kërkesave nga elita diplomatike shqiptare, ajo nuk kishte një zë të vërtetë mbrojtës në tavolinat e Konferencës së Paqes në këtë fazë. Përpjekjet e shumë shqiptarëve të ndritur dhe largpamës u përqendruan kryesisht në drejtim të Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Mbretërisë së Bashkuar.

Në fillim të vitit 1919, u dërguan sërish memorandume Presidentit Wilson, duke i kërkuar që të merrte përsipër fatin e popullit shqiptar dhe të vepronte si ndërmjetës për organizimin dhe edukimin e Shqipërisë. Më 3 janar 1919, Kryeministri i Qeverisë së Përkohshme, Turhan Pasha, nga Roma, iu drejtua Presidentit të ShBA-së duke shprehur dëshirën legjitime të qeverisë shqiptare për t'u përfaqësuar në Konferencën e Paqes, si përfaqësuese e një shteti që prej gjashtë vitesh ishte njohur ndërkombëtarisht si i pavarur dhe që, pas përfundimit të luftës, kishte të drejtën të paraqiste kërkesat e veta të ligjshme

is worthy of the title of St. Paul's Missionaries. It was with his Illyrian, or Albanian legion, that Emperor Justinian propagated Christianity in Europe, Asia, and Africa- and Albania was able to stop the barbarian Turks for thirty years with its King Skanderbeg. It was the Republic of Albania, or the Epirus of St. Paul, which saved Europe and Christianity and formed the four provinces of Monastir, Kossovo, Skutari, and Janina. Those same countries are Albanian, but converted in the majority into Mahomedans, and heroically fought against Sultan Hamid and the Young Turks for the saving of the Armenian, Greek, and Bulgarian populations. Now those mahomedan populations will be exterminated by Serbians and their chief has requested me, as the minister of a Christian government, to appeal to the American nation to send and save them, as American missionaries had already begun to educate them, but the Serbs have destroyed their Christian work. Another Albanian chief, Mr. Dino, delegate of the Albanian province of Chamuria (annexed in 1913 by Greece) has addressed a message to me to implore the Americans to come and convert them to Christianity, because, although Mahomedans, they cannot bear the Greek yoke. My heart is broken. As a Christian missionary, I implore you to save this unique archaic people and to realize the high mission of America in the world to educate poor people. Albania is crying to you to save her by an occupation as mandatory of the League of Nations. Yours faithfully, Dr. Adamidi'.

në bazë të parimit të unitetit etnografik.¹⁸ Në fillim të shkurtit 1919, Mehmet bej Konitza ndërmori një përpjekje personale për të bindur autoritetet britanike se vendimet e Asamblesë Kombëtare të Durrësit nuk ishin produkt i manipulimit italian, por pasqyrë e vullnetit të lirë të popullit shqiptar dhe e aspiratave të tij kombëtare. Në të njëjtën kohë, Konitza kërkoi të siguronte, nëse jo njohjen, të paktën vëmendjen e veçantë të qeverisë britanike ndaj qeverisë shqiptare - gjë që do të përbënte një devijim domethënës nga kuadri ndërkombëtar që trajtonte çështjen shqiptare. Ai zhvilloi një takim me ambasadorin britanik në Romë, Rennell Rodd. Konitza i shpjegoi ambasadorit se autoritetet italiane e kishin kundërshtuar krijimin e një Këshilli Kombëtar në Shqipëri, por shqiptarët, të vendosur në rrugën e tyre, kishin vepruar në mënyrë të pavarur.

Delegatë nga të gjitha krahinat e Shqipërisë kishin formuar një Asamble Kombëtare në Durrës dhe kishin vendosur ngritjen e një Qeverie të Përkohshme. Kjo qeveri i njoftoi vendimin Baron Sonnino-s, duke i kërkuar që ta transmetonte këtë zhvillim te Fuqitë e Mëdha dhe të njëjtte e pranonte një delegacion shqiptar në Konferencën e Paqes. Konitza e lidhte njohjen nga qeveria italiane me përkrahjen që duhej të jepte Britania e Madhe. Ambasadori britanik në Romë i shpjegoi Konitzës se rastet e njohjes së qeverive të krijuara gjatë kohës së luftës ishin lënë për shqyrtim të mëvonshëm, në pritje të vendimit përfundimtar të Konferencës së Paqes mbi të ardhmen e këtyre shteteve. Përfundimisht bënë vetëm rastet e disa shteteve të reja që kishin marrë pjesë në luftë, si Bohemia.

Konitza nguli këmbë se Shqipëria ishte njohur si shtet i pavarur përpara luftës, prandaj çështja e saj ishte unike. Ai ia dorëzoi Aktin Kushtetues të Qeverisë së Përkohshme Shqiptare përfaqësuesit më të lartë britanik në Itali.¹⁹ Memorandumet e tjera shprehnin bindjen se vetëm Amerika mund të shpëtonte situatën dhe të siguronte paqen në Adriatik, duke pohuar: “*SHBA-të janë shpëtimtarët tanë.*”²⁰ Megjithatë, edhe këto shpresa, në këtë moment, do të rezultonin të kota. Fuqitë e Mëdha mbajtën qëndrimet e tyre të pandryshuara

¹⁸ ASDMAE, AP, Albania 1919-1930, pacco 683, *Turhan Pasha to President Wilson*, Rome, 3 January 1919.

¹⁹ TNA FO 371/3570, doc. no. 22,865, *Rennell Rodd to Earl Curzon of Kedleston*, Rome, 5 February 1919, f. 484-485.

²⁰ TNA FO 608/28, doc. no. 4775, *Memorandum addressed to President Wilson by Dr. Adamidi, in his capacity as the former Minister Plenipotentiary in Rome, President of the Albanian National Committee and the Albanian Committee 'Bashkimi' in Egypt, Delegate of the Pan-Albanian Committee 'Vatra' in America, and Delegate of the Republic of Koritza*, 17 March 1919, pp. 421-424; TNA FO 608/28, doc. no. 5050, *Memorandum from Dr. Adamidi to Prime Minister Lloyd George*, 19 March 1919.

fillestare, dhe çështja shqiptare zinte vetëm një vend të vogël në krahasim me problemet shumë më të mëdha që duhej të zgjidhnin hartuesit kryesorë të paqes.

Delegacioni shqiptar në Konferencën e Paqes

Përveç paraqitjes zyrtare në Këshillin e Dhjetë të Konferencës së Paqes, delegacioni shqiptar paraqiti kërkesat e Shqipërisë përmes një sërë memorandumëve, i pari prej të cilëve mban datën 12 shkurt 1919.²¹ Delegacioni shqiptar në Paris kishte zyrat e tij në adresën 81 Rue de la Boétie, pranë bulevardit Champs-Élysées. Edhe pse kreu zyrtar i delegacionit ishte kryeministri Turhan Pashë Përmeti, drejtimin real të delegacionit e ushtronte Mehmet Konitza, përfaqësues i Federatës Pan-Shqiptare “Vatra”. Misionari amerikan Charles Telford Erickson ishte i dërguari tjetër i “Vatrës”, që mbante kontakte me delegacionin amerikan në Paris. Së bashku me ta ishin edhe Mustafa Kruja, Luigj Gurakuqi dhe Mihal Turtulli. Ndërkohë pritej mbërritja e Fan Nolit. Shqipëria – një shtet i sapoformuar, pa një institucion të mirëfilltë të jashtëm – arriti të ketë një përfaqësim diplomatik dhe profesional të nivelit të lartë në Paris, falë mobilizimit të forcave të saj intelektuale dhe bashkimit të pjesës më të arsimuar të vendit, pa dallim besimi. Delegacioni shqiptar i qeverisë së Durrësit paraqiti pretendimet shqiptare ditën e hënë, më 24 shkurt 1919, në orën 15:00. Negociatat u zhvilluan në zyrën e M. Pichon në Quai d’Orsay. Të pranishëm në këtë seancë ishin: për ShBA-në, R. Lansing dhe E.M. House; për Perandorinë Britanike, A.J. Balfour dhe Vikonti Milner; për Francën, M. Pichon dhe M. Tardieu; për Italinë, Baroni Sonnino dhe Markezi Salvago Raggi; për Japoninë, Baroni Makino dhe M. Matsui. Të pranishëm si ekspertë për çështjen shqiptare nga Perandoria Britanike ishin Sir Eyre Crowe, H. Nicolson dhe nënkolonel W.H. Gribbon; për Italinë, M. Crespi, kolonel Castola dhe M. Galli.²² Deklaratën e qeverisë shqiptare e lexoi Turhan Pasha.²³ Qëllimi i të gjithë delegacionit shqiptar ishte që të prekte, qoftë edhe pak, arsyen dhe ndërgjegjen e krerëve të delegacioneve të Fuqive Aleate, veçanërisht të Presidentit Woodrow Wilson, me qëllim që parimi i të drejtave të kombeve, i shpallur me solemnitet nga vetë Presidenti Wilson dhe përfaqësues të tjerë të mëdhenj të idealizmit amerikan, të mos

²¹ TNA FO 608/29/1, doc. no. 2193, *Albanian Territorial Claim*, f.16-27.

²² TNA FO 371/4376, IC 148, doc. no. 2979, *Secretary’s Notes of a Conversation Held in M. Pichon’s Room at the Quai d’Orsay*, Paris, on 24 February 1919, at 3 p.m., f. 94-98.

²³ TNA FO 608/29, doc. no. 3262, *Statement of Albanian Claims by Turkhan Pasha*, f. 29-36.

mbetej një deklaratë e pavlefshme, dhe që të drejtat e popullit shqiptar, deri atëherë të shkelura, të respektoheshin.

Në emër të qeverisë së popullit shqiptar, Turhan Pasha kërkoi që shtetit shqiptar t'i riktheheshin të gjitha territoret e shkëputura nga trugu i tij nga Traktati i Berlinit i vitit 1878 dhe Konferenca e Ambasadorëve në Londër më 1913. "Konferenca," - deklaroi Kryeministri shqiptar - "synon të vendosë themelet e një paqeje të qëndrueshme. Por një paqe e tillë nuk mund të jetë e qëndrueshme në Ballkan nëse nuk respektohen të drejtat e kombeve. Nëse Kongresi, në kundërshtim me këto parime, konfirmon gjendjen ekzistuese të Shqipërisë - atë ndarje që ndodhi më 1878 dhe më 1913 - atëherë vendi nuk do të gëzojë kurrë qetësinë që është thelbësore për zhvillimin ekonomik."²⁴ Delegacioni shqiptar kundërshtoi kategorikisht pretendimet greke, duke paraqitur të dhëna statistikore të reja.

Në kundërpërgjigje të shifrës prej 120.000 qytetarësh me përkatësi greke në Shqipërinë e Jugut, të deklaruar nga Venizellos, delegacioni shqiptar paraqiti shifrën prej vetëm 20.000 të tillë. Gjithashtu, theksoi se përkatësia fetare nuk përbënte kriter kombësie - qofshin të krishterë apo myslimanë, shqiptarët ishin të bashkuar dhe të lidhur me atdheun e tyre që prej shekujsh. Grekët, megjithëse pretendonin të ishin më të qytetëruar se shqiptarët, kishin kryer krime po aq të rënda dhe në të njëjtën mënyrë si serbët. Gjatë luftës, shqiptarët kishin bërë çfarë ishte e mundur për të ndihmuar Aleatët. Shqipëria nuk duhej të humbiste asnjë pjesë të territorit të saj; përkundrazi, nëse çështja do të vlerësohej me drejtësi më të madhe, pjesë nga Serbia, Mali i Zi dhe Greqia do t'i takonin Shqipërisë, ku shqiptarët ishin në shumicë të dukshme. Pretendimet shqiptare përfshinin edhe Kosovën, por kjo çështje nuk u trajtua në vitin 1919, pasi Fuqitë nuk e konsideronin të përshtatshme zgjerimin territorial të Shqipërisë në asnjë drejtim. Shteti shqiptar paraqitej i dobët dhe me një administratë joefikase, gjë që e bënte të pamundur balancimin e ambicieve të fuqive fqinje në atë kohë.

Në fund të fjalimit theksohej se një paqe e drejtë dhe e qëndrueshme në Ballkan mund të ndërtohej vetëm mbi bazën e respektimit të të drejtave të kombësive. Nëse Kongresi do të ratifikonte padrejtësitë e viteve 1878 dhe 1913, Shqipëria do të dënohej me trazira të përhershme, për shkak të përkushtimit të pandërprerë të shqiptarëve ndaj pavarësisë dhe vuajtjeve të tyre nën sundimin e huaj. Pa një zgjidhje të drejtë, rajoni do të mbetej i paqëndrueshëm dhe popullsia shqiptare e shtypur do të përballej me shfarosje

²⁴ TNA FO 608/29, doc. no. 3262, *Appendix B: Statement of Albanian Claims by Turkhan Pasha*, f. 29-36.

ose emigrim të detyruar, ashtu siç paralajmëronte edhe vëzhgimi i zymtë i Tacitit: “*Ata krijojnë një shkretëtirë dhe e quajnë paqe.*”²⁵ Pas fjalës së mbajtur nga Kryeministri shqiptar, delegatët dhe ekspertët për çështjen shqiptare u tërhoqën dhe vendosën që çështjet e ngritura nga deklarata e Turhan Pashës mbi interesat territoriale të Shqipërisë në vendimet e paqes të referoheshin për shqyrtim të mëtejshëm në mbledhjen e parë të Komitetit për Çështjet Greke, i cili që nga ky moment u quajt Komiteti për Çështjet Greke dhe Shqiptare dhe u kryesua nga Jules Cambon. Delegatët i ngarkuan këtij komiteti detyrën për të përmbledhur çështjet në diskutim brenda kufijve më të ngushtë të mundshëm dhe për të dhënë rekomandime për një zgjidhje të vetme. Komiteti u autorizua gjithashtu të konsultohet me përfaqësuesit e popujve të interesuar.²⁶

Fjalimi i mbajtur nga kreu i delegacionit shqiptar ishte një përgjigje e drejtpërdrejtë ndaj pretendimeve aneksioniste greke të paraqitura më parë para Këshillit të Lartë të Konferencës së Paqes nga Kryeministri grek, Venizellos. Miqtë e Shqipërisë jashtë vendit bënë gjithçka që ishte e mundur për të ndihmuar në njohjen e statusit shtetëror të vendit dhe për kufij kombëtarë të drejtë. Një grup përkrahësish të Shqipërisë u përpoq të angazhonte një aristokrat me ndikim hungarez për të lobuar pranë autoriteteve amerikane, por pa sukses të madh. Një përpjekje aktive u ndërmor nga Federata Panshqiptare “Vatra”, e cila angazhoi misionarin amerikan Telford Erickson për të mbështetur çështjen shqiptare, por as kjo nuk prodhoi rezultatet e pritura. Mbështetje veçanërisht e spikatur, u dha nga Shoqata Anglo-Shqiptare, veçanërisht nga kryetari i saj, Aubrey Herbert - djali më i vogël i një familjeje aristokrate britanike.

Ai kishte kaluar një pjesë të periudhës para luftës në udhëtime në Perandorinë Osmane, fliste disa gjuhë përfshirë turqishten dhe shqipen, dhe shërbente njëkohësisht si agjent vullnetar i Ministrisë së Jashtme britanike. Shqiptarët madje i ofruan edhe fronin e Shqipërisë, por ai e refuzoi, duke krijuar më pas shoqatën e sipërpërmendur përmes së cilës punoi për pavarësinë e Shqipërisë, ndërsa Edith Durham shërbente si sekretare e saj. Më 7 mars 1919, përfaqësuesi shqiptar iu drejtua Presidentit të Konferencës së Paqes, duke theksuar se Komisioni po merrej me pretendimet greke mbi territorin shqiptar, por nuk po shqyrtonte pretendimet shqiptare mbi Çamërinë (Kaonia e Jugut dhe Thesprotia), e cila ishte pushtuar nga grekët. Për territoret e Çamërisë dhe për viset shqiptare në Veri dhe Veriperëndim, të pushtuara nga malazezët dhe serbët, përfaqësuesi shqiptar kërkoi organizimin

²⁵ TNA FO 608/29, doc. no. 3262, *Appendix B: Statement of Albanian Claims by Turkhan Pasha*, f. 29-36.

²⁶ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, (London Constable & Co. Ltd., 1944), f.273.

e referendumeve, duke i dhënë njëkohësisht mandat Shteteve të Bashkuara për t'i administruar ato për një ose dy vjet.²⁷ Në një tjetër notë të datës 11 mars 1919, përfaqësuesi shqiptar protestoi ndaj masakrave të kryera nga serbët dhe formimit të bandave komitase në kufirin e Shqipërisë së Jugut. Më 17 mars 1919, ai protestoi sërish ndaj mundësisë së zbatimit të klauzolave për ndarjen e Shqipërisë, të parashikuara në Traktatin e Fshehtë të Londrës (1915). Më 28 mars 1919, kreu i delegacionit shqiptar dhe njëkohësisht Kryeministri i Qeverisë së Përkohshme, Turhan Pashë Përmeti, kërkoi që ministri i Jashtëm britanik, Balfour, t'i jepte atij mundësinë të paraqiste mendimet e tij për çështjen shqiptare për disa minuta.

Kjo kërkesë nuk u pranua. Megjithatë, Kryeministri shqiptar mori garanci se çështja shqiptare do të trajtohej me vëmendjen dhe konsideratën e nevojshme, sipas pretendimeve të paraqitura nga qeveria shqiptare.²⁸ Po atë ditë, më 28 mars 1919, Kolë Tromara, në cilësinë e Kryetarit të Federatës Panshqiptare të Amerikës "Vatra", dërgoi një telegram të gjatë, përmes ndërmjetësimit të Mehmet Konitzës, kryeministrit britanik Lloyd George. Telegrami u komunikonte delegatëve të Fuqive të Mëdha një rezolutë të miratuar nga Këshilli i Kishës Ortodokse Shqiptare në Amerikë, ku bëhej thirrje për rivendosjen e pavarësisë së Shqipërisë dhe bashkimin e të gjithë shqiptarëve, pa dallim besimi, nën një qeveri kombëtare brenda kufijve etnikë të Shqipërisë, duke përfshirë trevat e Çamërisë dhe të Kosovës.²⁹ Më 1 qershor

²⁷ TNA FO 608/28, doc. no. 5893, *Interview with Mr. Balfour*, f. 432-434.

²⁸ Po aty.

²⁹ TNA FO 608/29/1, doc. no. 5834, *Albanian Territorial Claims*, f. 65-67. 'Please communicate to President Wilson, Baron Sonnino and Premiers Mr. Lloyd George and Clemenceau following resolution unanimously passed March sixteenth by Holy Council of Albanian Orthodox Church of America and signed by Russian Archbishop Alexander, by Albanian Clergy and 124 orthodox christian delegates natives of south Albania now residing in all parts of United States and Canada: "The undersigned clergymen and laymen delegates representing the following fifty two orthodox Albanian churches and communities of United States, Boston, Lynn, Peabody, Quincy Brockton, Taunton, Worcester, Southbridge, Springfield, Fitchburgh, Hudson, Malboro, Framingham, Natick, Woonsonocket, Lonsdale, centralfalls, Biddelford, Saco, Lewinston, Bath, Newbedford, Albany, Rochester, Syracuse, Buffalo, New York, Manchester, Concord, Laconita, Tilton, Chicago, St. Louis, Milwaukee, Seattle, Detroit, Philadelphia, Braddock, Pittsbugh, Newflorencia, Portsmouth, Atlantic city, Akron, Youngstown, Niles, Barberton, Waterbury, Bridgeport, Grosvernordale, Jamestown, Lowell, Cleveland, Rochdale and representatives of the Rumanian church all of them natives of southern Albania assembled in convention under the presidency of His Grace the Russian Archbishop of North America, Alexander, for the purpose election of Albanian Orthodox bishop, protest within indignation against absurd allegation of Mr. Venizelos that orthodox Albanians of Southern

1919, Turhan Pashë Përmeti i dërgoi një tjetër letër kryetarit të Konferencës së Paqes, Georges Clemenceau, si dhe njëkohësisht kryeministrit britanik Lloyd George, në të cilën shprehej se çështja shqiptare po trajtohej nga Konferenca vetëm si një mjet për të lehtësuar mosmarrëveshjet mes italianëve dhe jugosllavëve. Pjesa thelbësore e kësaj letre qëndron në deklaratën e bërë me këtë rast: “Shqipëria do të mirëpresë mbështetjen e një Fuqie Aleate gjatë fazës së parë të pavarësisë së saj, por ajo nuk do të lejojë që mandati të imponohet në mënyrë të shkëputur nga dëshirat e popullit shqiptar.” Pjesa e tretë e letrës kërkonte që çështja shqiptare të konsiderohej si përparësi më vete, e ndarë nga çështjet e tjera të trajtuara, si hap i parë i domosdoshëm për një angazhim serioz ndaj zgjidhjes së problemit.³⁰

Me datën 3 qershor 1919, i njëjti delegacion ka ripërsëritur, apelin e datës 11 mars 1919 drejtuar Konferencës, që ishte një protestë kundër masakrave të kryera nga jugosllavët mbi popullsitë shqiptare të rretheve të Pejës, Gjakovës, Plavës dhe Gucisë. Delegacioni e informoi gjithashtu Konferencën se popullatat e frikësuar të këtyre rajoneve po emigronin në Shqipëri në kushte të mjerueshme. Fatkeqësisht, masakrat nuk kanë ndaluar dhe vazhdojnë pa pushim. Delegacioni i dërgoi kryeministrit britanik, tani, pas disa muajsh edhe listën e parë të viktimave nga Rajoni i Rugovës (rrethi i Pejës). Për të parandaluar masakrat e lartepërmendura dhe me qëllim krijimin e kushteve për mbajtjen e një plebishiti, delegacioni i kërkoi pushtimin amerikan të rajoneve të lartepërmendura, duke deklaruar se nëse ajo nuk do të merrej seriozisht në konsideratë dhe nëse zonat e Shqipërisë Veriore do vazhdonin të mbeteshin nën dominimin serb, e gjithë popullsia shqiptare në të ardhmen e afërt, do të shfaroset plotësisht.³¹

Nga data 1 korrik 1919, përbërja e delegacionit shqiptar pësoi ndryshime, pasi Kryeministri Turhan Pasha njoftoi Konferencën se, për arsye shëndetësore, do të largohej për disa javë nga punimet, dhe në vend të tij caktoi në krye të

Albania favor union with Greece. We Christian Orthodox Albanians, faithful followers of the Church of Christ, appeal through Your Excellency to a Peace Conference for the restoration of Albanian independence and unification of all Albanians Orthodox, moslem, and Catholics under one flag, the illustrations banner of the soldier of Christ George Castriot Scanderbeg and one national government and with ethnical frontiers of Albania including the districts of Chameria and Kossovo in accordance with demands submitted by delegates of Albanian Provisional Government. Signatures of one hundred twenty laymen delegates follow by mail. Signed Kol Tromara, President of the Pan- Albanian Federation of America „Vatra”.

³⁰ TNA FO 608/29, doc. no. 11874, *Albanian Claims at the Peace Conference*, f. 193-199.

³¹ TNA FO 608/46, doc. no. 12107, *Statistiques des Massacres Serbo-Montenegrins dans la Région de Rougova (District d'Ipek)*, f. 390-416.

delegacionit Imzot Luigj Bumçi, Ipeshkëv i Lezhës, me përbërje të mëtëjshme nga Mehdi Frashëri, Luigj Gurakuqi dhe Lef Nosi. Nga ana tjetër, shoqata “Vatra” vazhdoi të përfaqësohej nga Mehmet Konitza dhe Mihal Turtulli.³² Largimi i Turhan Pashës ndodhi menjëherë pas detyrimit të Gjermanisë për të pranuar kushtet e Aleatëve dhe për të nënshkruar Traktatin e Versajës më 28 qershor 1919, duke i dhënë fund luftës dhe duke hapur rrugën për krijimin e Lidhjes së Kombeve.

Një ditë pas nënshkrimit të traktatit, më 29 qershor, Presidenti Wilson u largua për në Uashington; megjithatë, çështjet e pazgjidhura bënë që Konferenca të vazhdonte punimet. Pas kthimit të Kryeministrit Turhan Pasha në Shqipëri, funksionet e kryetarit të delegacionit shqiptar në Konferencën e Paqes u morën zyrtarisht nga Imzot Luigj Bumçi. Marrëveshjet e fshehta mes ministrit të jashtëm të Italisë Tittoni dhe Kryeministrit të Greqisë Venizellos, në verën e vitit 1919, rrezikuan sërish copëtimin e Shqipërisë, veçanërisht asaj të Jugut dhe për rrjedhojë delegacioni shqiptar u përfshi në një veprimtari intensive diplomatike. Më 8 korrik 1919, ai i dërgoi një memorandum shefit të delegacionit britanik në Konferencë, të nënshkruar nga shqiptarët e besimit ortodoks të Shqipërisë së Jugut, të cilën pala greke e quan “Epiri i Veriut”. Në këtë memorandum u paraqit një protestë formale ndaj pretendimeve të M. Carapanos, duke theksuar se ai nuk përfaqësonte ligjërisht popullsinë e krishterë të krahinës dhe se deklaratat e tij ishin thjesht jehonë e qëndrimeve të qeverisë greke.

Sipas tyre, përfaqësuesit e ligjshëm të popullsisë ortodokse të Shqipërisë së Jugut ishin vetëm fisnikët Dhimitër Mano dhe Vangjel Turtulli. Memorandumi theksonte fort dëshirën e popullsisë së krishterë në këtë krahinë për të ruajtur integritetin dhe pavarësinë e Shqipërisë. Ndër nënshkruesit ishin Pandeli Evangjeli dhe Dhimitër Berati (përfaqësues të shqiptarëve të Rumanisë), Mihail Chan Tepelena (nga komuniteti shqiptar në Turqi), Parashqevi Qiriazi dhe Mihal Grameno (përfaqësues të shqiptarëve në Shtetet e Bashkuara), N. Lako (publicist nga Korça), Petro Harissiadhi (sekretar i përgjithshëm i Këshillit të Fisnikëve të Korçës).³³

³² Ikononi, *Fan Noli*, I, *Apostulli*, f. 383-384.

³³ TNA FO 608/29, doc. no. 14830, *Request of M. Carapanos for Greek Troops to Occupy Northern Epirus*, f. 234-237. In this document there are accompanying letters of Monsignor Luigj Bumçi and the Memorandum of the Orthodox Christian Albanians of Southern Albania: ‘Monsieur le Président, Nous avons pris connaissance par la presse d’un mémoire que Monsieur Carapanos a adresse dernièrement à la Conférence de la Paix. Dans ce mémoire, Monsieur Carapanos qui s’intitule « député de l’Epire du Nord », parle au nom « des Epi-

rotes natifs des districts septentrionaux d'Argyrocastro et de Koritza », proteste contre « la situation faite aux populations chrétiennes de l'Épire du Nord » et enfin demande « que les troupes grecques occupent au plus tôt leurs territoires qui doivent être unis à la Grèce ». Nous soussignés, chrétiens orthodoxes, originaires de cette partie de l'Albanie qu'on se plaît à appeler Épire du Nord, protestons énergiquement contre toutes les affirmations de Monsieur Carapanos qui n'ont aucun rapport avec la réalité. En effet, la situation des chrétiens de ces contrées ne diffère point de celle du reste de la population. Chrétiens et musulmans, fils de la même patrie, parlant la même langue et ayant les mêmes sentiments et les mêmes intérêts, ont toujours collaboré pour la cause commune et ont appris à souffrir et à se sacrifier pour la même idéal : intégrité et l'indépendance de l'Albanie. Non seulement ils n'ont pas conçu l'idée de demander l'occupation de leurs territoires par les troupes grecques mais rien que le souvenir de cette occupation, évoquant les méfaits inouïs de 1914, leur fait horreur et remplit leurs cœurs d'épouvante. Par conséquent, Monsieur Carapanos en demandant une telle occupation, ne fait qu'exprimer ses propres vœux et ceux du Gouvernement hellénique, dont il est le porte-voix. Les vrais sentiments de toutes les populations des districts de Koritza et d'Argyrocastro, ont été, à plusieurs reprises, manifestés et portés à la connaissance de la Haute Conférence, et ils se résument en ces deux mots : Intégrité et indépendance de l'Albanie. Désireux de défendre par tous les moyens leurs droits légitimes, les habitants des contrées en question ont envoyé à Paris deux de leurs concitoyens Messieurs Dhimitri Mano et Vangjeli Turtulli, notables chrétiens orthodoxes, qui ont apporté des documents montrant d'une façon indiscutable les véritables aspirations de la population. Ils ont protesté en son nom contre les prétentions injustes de la Grèce et ils ne sont repartis qu'après avoir eu l'assurance que les intérêts de leurs districts seraient sauvegardés. Dans le même but, le Conseil des notables de Koritza a envoyé à Paris son secrétaire, Monsieur Petro Harissiadhi, chrétien-orthodoxe, lui aussi. Par conséquent, Monsieur Carapanos, n'a pas le droit de parler au nom des populations chrétiennes de l'Épire du Nord, qui, par l'entremise des véritables représentants ont à plusieurs reprises démenti ses déclarations fallacieuses. Encore moins peut-il s'arroger ce droit pour ce qui concerne les sentiments des « Epirotes natifs de Koritza et d'Argyrocastro demeurant hors de la patrie » étant donné que des milliers de ces Epirotes, qui se trouvent actuellement en Roumanie, dans les États-Unis d'Amérique et ailleurs, ont adressé plus d'un mémoire à la Haute Conférence couvert de milliers de signatures ou ils formulent les mêmes vœux pour l'intégrité et l'indépendance de leur patrie, l'Albanie. Et pour mieux exprimer ces sentiments, ils ont cru nécessaire d'envoyer les soussignés comme leurs représentants à Paris, en les autorisant légalement ont parlé en leur nom. En dernier lieu nous permettons de faire observer que Monsieur Carapanos est d'autant moins en droit de parler au nom des chrétiens de Koritza et d'Argyrocastro qu'il n'est pas natif de ces contrées. Grec originaire d'Arta, il a été toujours le porte-voix du Gouvernement hellénique et n'a jamais eu aucun rapport avec les populations qu'il prétend représenter. D'autre part, sa prétention de s'intituler « député de l'Épire du Nord » nous semble tout à fait déplacée. Les habitants de ces régions albanaises, qui n'ont jamais appartenu à la Grèce, n'ont pas eu l'occasion d'élire des députés à la Chambre grecque. Si toutefois Monsieur Carapanos garde le souvenir du simulacre d'élections organisées par les autorités militaires grecques, qui occupaient l'Albanie du Sud en 1914, ce fait, pour nous ainsi que pour tout le monde,

Letra dhe memorandumë të shumta iu dërguan gjithashtu ekspertëve të delegacionit amerikan dhe dokumentohen ende sot në fondet e Komitetit të Delegatëve të Konferencës.³⁴ Në kundërshtim me copëtimin e Shqipërisë, më 12 shtator 1919, Lega Nazionale Albanese në Palermo - një shoqatë e shqiptarëve të ikur që nga epoka e Skënderbeut drejt Siçilisë - i dërgoi një letër proteste Ministrit të Jashtëm italian, Tommaso Tittoni. Memorandumi u nënshkrua nga qindra italo-shqiptarë nga Piana dei Albanesi, Mezzojuso, Palazzo Adriano, Contessa Estellina dhe Santa Cristina Gela. Në të, ata i bënë të qartë qeverisë italiane se shqiptarët që kërkonin ndihmë nga brigjet e Adriatikut nuk kërkonin nënshtrim, por çlirim – ashtu siç ishte shpallur më 3 qershor 1917 në kalanë e Gjirokastrës në emër të qeverisë italiane: një Shqipëri e pavarur, me miqësi dhe mbrojtje italiane.³⁵ Po ashtu, më 3 shtator 1919, Delegacioni i Qeverisë Shqiptare në Paris, i përbërë nga Luigj Bumçi, Mehdi Frashëri, Luigj Gurakuqi dhe Lef Nosi, i drejtoi një memorandum deputetëve dhe senatorëve të Italisë, duke u kërkuar atyre që të ngrinin zërin në mbrojtje të të drejtave të shenjta të popullit shqiptar dhe t'i jepnin këtij populli gjithë përkrahjen e nevojshme për realizimin e idealeve të tij të lirisë, pavarësisë, integritetit shtetëror dhe bashkimit kombëtar në të gjitha trojet shqiptare.³⁶ Më 9 tetor 1919, qeveria shqiptare, përmes Imzot Luigj Bumçit,

ne saurait avoir aucune valeur. Bien au contraire, il ne peut que rappeler a la mémoire des événements que Monsieur Carapanos aurait tout intérêt a faire oublier, a savoir, les milliers d'Epirotes massacres et plus de 400 villages incendiés par ses «électeurs»: « les bandes grecques de Zographos (son beau-frère) qui démolirent avec une fureur teutonne les maisons des habitants »- comme s'exprime Monsieur Robert Vaucher qui a visite notre malheureuse région. En renouvelant notre protestation contre tous ceux qui, sans en avoir le droit- comme est le cas de Monsieur Carapanos, d'un certain Gassopoulos et de quelques autres osent parler au nom des populations de Koritza et d'Argyrocastro, nous exprimons notre ferme espoir dans l'esprit d'équité des représentants des Grandes Puissances Alliées et Associées, qui sont appelés a résoudre le problème albanais et les supplions de vouloir bien prendre en considération nos plaintes et nos vœux'.

³⁴ US National Archives and Records Administration (NARA, US Commission 1919, M 820, roll 566, several letters *from Turhan Pasha to the President of the Peace Conference*, dated 14 April 1919 and 17 April 1919. NARA, US Commission 1919, M 820, roll 566, *Pan-Albanian Delegation*, signed Halil, to the President of the Peace Conference, Paris, 4 April 1919.

³⁵ ASDMAE, AP, Albania 1919-1930, pacco 684, *Lega Nazionale Albanese* (Cavaliere Giorgio Maggiacoma, Cavaliere Francesco Musacchia, Prof. Tommaso Carnesi Russatta) per Ministro degli Affari Esteri, Palermo, 12 September 1919.

³⁶ ASDMAE, AP, Albania 1919-1930, pacco 684, *Memorandum*, Mons. Luigj Bumçi, Mehdi Frashëri, Luigj Gurakuqi, Lef Nosi ai Rappresentanti del Popolo d'Italia, Parigi, 3 September 1919.

i dërgoi një notë proteste Sekretariatit të Përgjithshëm të Konferencës së Paqes, duke kundërshtuar çdo përpjekje për t'i atribuar Italisë mandat mbi Shqipërinë.³⁷ Zhvillimet diplomatike rreth çështjes shqiptare morën intensitet të lartë nga tetori i vitit 1919 deri në marsin e vitit 1920. Kërcënimi për ndarjen e Shqipërisë në veri dhe jug alarmoi delegacionin shqiptar në Paris. Më 8 nëntor 1919, kreu i delegacionit shqiptar, Imzot Luigj Bumçi, i dërgoi një notë Presidentit të Konferencës së Paqes lidhur me çështjen e Shkodrës, ku argumentonte domosdoshmërinë e ruajtjes së këtij qyteti brenda shtetit shqiptar. Kjo notë u pasua më 19 nëntor 1919 nga një dosje e plotë që iu dorëzua delegacionit britanik në Paris dhe që përmbante memorandume të mbledhura gjatë një viti diskutimesh nga krerët e rajoneve veriore të Shqipërisë - brenda dhe jashtë kufijve të përcaktuar më 1913.³⁸ Mbi të gjitha, raportet e botuara në gazetën *Il Giornale d'Italia*, më 9 tetor, 9 nëntor dhe 9 dhjetor 1919, në lidhje me marrëveshjen Tittoni-Venizelos, sipas së cilës Korça dhe Gjirokastra i jepeshin Greqisë, e bënë të domosdoshme marrjen e masave të tjera për të penguar copëtimin territorial të Shqipërisë. Më 21 dhe 22 dhjetor 1919, gjatë mbledhjeve të Delegacionit Shqiptar, me nismën e Myfid Libohovës, u vendos që Imzot Luigj Bumçi të udhëtonte drejt Romës dhe të kërkonte një audiencë me Shenjtërinë e Tij, Papën Benedikti XV. Gjatë kësaj audiencë do t'i paraqitej Papës situata e rrezikshme në trevat jugore shqiptare dhe do të kërkohej ndihma e tij për shpëtimin e tërësisë territoriale të Shqipërisë. Më 28 dhjetor 1919, Imzot Bumçi, i shoqëruar nga Mehdi Frashëri, mbërriti në Romë. Pas tre apo katër ditësh, Imzoti u prit në audiencë

³⁷ M. Dutata to Mr. Norman (Paris, le 15 octobre, 1919), Enclosure in No.84, In: Woodward E. L., Butler, Rohan (eds), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV, 1919*, 128-130.

³⁸ TNA FO 608/42, *Monsignor Luigj Bumçi for the President of the British Delegation at the Peace Conference in Paris, 19 November 1919*, f. 24. The dossier comprises memorandums from the leaders of Anamali and Kraja, Hoti and Gruda-territories which had been ceded to Montenegro in 1913-as well as from Mati and Pogradec. It also includes communications from senior clerics such as Jak Serreqi, Archbishop of Shkodra; Monsignor Gjergj Koleci, Bishop of Sapa (Zadrima); Monsignor Bernardin Shllaku, Bishop of Pulati; and Monsignor Jos. Gjonali, Abbot of Mirdita, and Monsignor Nicholas Kimeza, Episcopal Delegate of Alessio. These letters were submitted in conjunction with a collective appeal from the chiefs of the Highlands, representing the tribes of Kastrati, Shkreli, and Boga; Hoti, Rrjolli, Reçi, and Lohja; Pulti, Shala, Shoshi, and Postriba; Toplana, Gimaj, Dushmani, Shllaku, Mazreku, Temali, Puka, Zadrima, Berdica, Beltoja, Kosmaç, Bushat, Barbullush, Kukël, Kakarriqi, Trushi, Dajçi, Pentari, and Luarza. The dossier also contains a formal protest by the leaders of Mirdita against the unjust territorial claims advanced by Yugoslavia, alongside letters from representatives of Kruja, Tirana, and Kavaja, f. 34-80.

nga Papa Benedikti XV. Në emër të të gjithë anëtarëve të delegacionit shqiptar në Paris, ai i paraqiti Papës lutjen që, me autoritetin e tij moral dhe ndikimin e tij të madh në opinionin ndërkombëtar, të ndërhynte për shpëtimin e dy krahinave jugore - Korçës dhe Gjirokastrës - që, sipas marrëveshjes Tittoni-Venizelos, i ishin dhënë Greqisë. Duke qenë i vetëdijshëm për marrëdhëniet jo të mira që ekzistonin në atë kohë mes Vatikanit dhe Mbretërisë së Italisë si dhe Republikës Franceze, Imzot Bumçi i kërkoi Papës të ushtronte ndikimin e tij mbi dy fuqitë e tjera me peshë të madhe në pasluftë - Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Mbretërinë e Bashkuar. “Papa heshti për një moment dhe pastaj u përgjigj: keni të drejtë,” - shkruan Imzot Bumçi në kujtimet e tij. “Nesër do të kem audiencë me ambasadorin anglez, pasnesër me atë të Shteteve të Bashkuara, dhe nëse ua hap gojën, do t’u jap porosi që dy krahinat në rrezik të ndihmohen. Zoti do të bëjë më mirë se Konferenca e Paqes në Paris; prej asaj nuk prisni gjë të mirë, sepse kanë përjashtuar Zotin nga ajo. Dhe atje ku nuk është Zoti, nuk mund të ketë drejtësi.” Në përfundim të takimit, Imzot Luigj Bumçi i dorëzoi Shenjtërisë së Tij, Papës Benedikti XV, një memorandum mbi çështjen shqiptare, e falënderoi për mikpritjen, mori bekimin e tij dhe premtimin për mbështetje. Në ç’masë ndërhyrja e Papës ndikoi në qëndrimin e delegacioneve amerikane dhe britanike, nuk mund të thuhet me saktësi, por është fakt se nga janari 1920 qëndrimi amerikan për çështjen shqiptare ndryshoi ndjeshëm në drejtim pozitiv.³⁹

³⁹ Luigj Bumçi, *Nji fletë e re në historin kombtare*, Hylli i Dritës, 1934, no.5, 219-222. Further in his memories, Archbishop Bumçi writes: ‘As soon as I left the Vatican, I met with Mr Mehdi Frashëri, to whom I relayed the words that Benedict XV had told me, and this gentleman, Mr Mehdi, was also pleased with the good news, hoping that with the intervention of the Pope, Koritza and Argirocastra would be liberated. With all these good hopes in our hearts, we returned to Paris, where our friends eagerly awaited us. When we gathered at the Delegation office, I briefly presented an exposé of our mission in Rome. When I finally recounted His Holiness’s conversation and how he promised to work for our cause, for which he had shown great interest from the beginning, the kind words of the Holy Father were received on bended knee with great joy and enthusiastic applause, all in one voice: Long live the Pope! Koritza and Argyrokastra have been liberated forever. This is the true outcome. This is a page from our history. L. Bumçi, Bishop of Alessio, Kallmet, 30 March 1934’.

Kongresi i Lushnjës zgjodhi delegatët e rinj për Konferencën e Paqes në Paris: Imzot Luigj Bumçi, Dr. Mihal Turtulli dhe Mehmet Konitza

Menjëherë pas emërimit, delegacioni shqiptar u vu në lëvizje për të mbrojtur çështjen kombëtare. Rreth datës 12 mars 1920, delegacioni mbërriti në Londër. Sipas Edith Durham, ai përbëhej nga “Imzot Bumçi, ipeshkëv katolik i Kallmetit në Shqipërinë e Veriut, At Gjergj Fishta, françeskan nga Shkodra, i njohur në të gjithë vendin për poezitë dhe shkrimet e tij, dhe Dr. Turtulli, i krishterë ortodoks nga Korça në Shqipërinë e Jugut.” Të treve u ishte ngarkuar detyra për të ndërhyrë pranë qeverisë britanike, me qëllim shpëtimin e atdheut, për t’i siguruar Shqipërisë pavarësinë e premtuar më 1913, dhe mbi të gjitha, për të parandaluar shpërbërjen dhe ndarjen e saj mes Serbisë dhe Greqisë. Delegacioni u vendos në Great Central Hotel në Marylebone Road NW, Londër. Ata kërkuan një takim me Kryeministrin britanik, por nuk u mundësua një takim i tillë. Në vend të kësaj, më 12 mars 1920, delegacioni u prit nga disa përfaqësues të kabinetit qeveritar në Downing Street. Edhe Sekretari i Shtetit për Punët e Jashtme, Lord Curzon, nuk mundi të takohej menjëherë me delegacionin shqiptar, por shprehu se pikëpamjet e tij do të merreshin në konsideratë në diskutimet mbi çështjen shqiptare në Konferencën e Paqes. Siç dihet, çështja shqiptare nuk u zgjidh në Konferencë, për shkak se pozicioni i Italisë në Adriatik nuk ishte përcaktuar ende.⁴⁰ Takimet e delegacionit shqiptar vijuan gjatë ditëve në vazhdim. Më 23 mars 1920, delegacioni zhvilloi një takim në Nr. 10 Downing Street me zyrtarin britanik A.W.A. Leeper.⁴¹ Gjithashtu, delegacioni shqiptar i dorëzoi Kryeministrit David Lloyd George dy memorandume - një më 20 mars dhe një tjetër më i detajuar më 22 mars 1920. Në këto dokumente, delegacioni kërkonte mbështetjen e qeverisë britanike për katër pika kryesore:

1. Pavarësi e plotë: Delegacioni afirmonte aftësinë e Shqipërisë për vetëqeverisje dhe kërkonte ndihmë ndërkombëtare, nëpërmjet Lidhjes së Kombeve, për të garantuar integritetin territorial dhe qëndrueshmërinë ekonomike të saj.

⁴⁰ TNA FO 371/3571, docs. in no. 185788. *Future of Albania*, Three special delegates from Albania desire an interview to discuss., letter from White Hall for R. H. Campbell, 12 March 1920; Campbell for Aubrey Herbert 31 March 1920; M.E. Durham to Earl Curzon of Kedleston, 13 March 1920; f. 617-622.

⁴¹ TNA FO 371/3571, doc. no. 187422, *Albanian Report on interview with Mons. Bumçi, Dr. Tourtulli, Memorandum from Leeper*, 23 March 1920., f. 642-649.

2. Kufijtë etnografikë: Delegacioni kundërshtonte vendimet kufitare të vitit 1913, të cilat kishin përjashtuar një pjesë të madhe të popullsisë shqiptare, dhe kërkonte rikthimin e qyteteve kyçe – Prizrenit, Gjakovës, Pejës, Dibrës në Veri dhe Çamërisë në Jug. Ata hodhën poshtë pretendimet greke mbi Shqipërinë e Jugut, duke u mbështetur në të dhëna demografike dhe në vendime ndërkombëtare të mëparshme, si Protokollin i Firences dhe Konferenca e Korfuzit, që e njihnin Gjirokastrën si pjesë të Shqipërisë.

3. Sovranitet ekonomik: Në theksimin e pandashmërisë midis pavarësisë politike dhe asaj ekonomike, delegacioni kundërshtoi kontrollin e jashtëm mbi infrastrukturën shqiptare, sidomos projektet hekurudhore të propozuara nga Jugosllavia, dhe mbështeti një zhvillim të udhëhequr nga vetë shqiptarët me mbikëqyrje ndërkombëtare përmes Lidhjes së Kombeve.

4. Mbrojtja e Vlorës: Delegacioni e hodhi poshtë kategorikisht pretendimin italian mbi portin e Vlorës, duke deklaruar se ky territor ishte thjesht dhe tërësisht shqiptar. Ata dënuan Traktatin e Fshehtë të Londrës të vitit 1915, të përfunduar pa pjesëmarrjen e Shqipërisë, si të pavlefshëm pas rrëzimit të Perandorisë Austro-Hungareze.⁴²

Gjatë gjithë argumentimit, delegacioni shqiptar theksonte dëshirën e Shqipërisë për të bashkëjetuar në paqe me fqinjët, duke e paraqitur çështjen e

⁴² TNA FO 371/3571, Bumçi (Bishop of Alessio) to Lloyd George, 20 March 1920, f. 663-664. 'To His Excellency The Right Hon. D. Lloyd George, O.M., M.P., President of the Peace Conference, Sir, We understand that French troops have been withdrawn from Scutari and that those at Koritza will also be withdrawn at once. We also understand that the Italian troops have been withdrawn from the Provinces of Kolonia, Permeti, and Lescovik and that there remains of Italian troops only a small detachment at Argyrocastro, which will shortly be withdrawn to Valona. We desire further to inform your Excellency that Greek troops have been concentrated on the frontier and that the Serbian troops in the North and East are already occupying our frontier territory in the vicinity of Scutari and Dibra. The Albanian Albanian Delegation urge the Supreme Council to request the Royal Governments of Greece and Serbia to respect the frontier of 1913. We desire to live in full harmony with our neighbors, and the small body of Albanian police have received the strictest orders to do everything possible to avoid trouble. If, during the discussion of the Albanian question, the governments of Greece and Serbia give similar orders to their commanders and troops, the tranquility in those regions will not be disturbed. But if, by an uncalled-for advance of troops into the territory, the tranquility which reigns at present among the various elements of the country, should be disturbed, the responsibility will fall upon those whose hope it is to bring about an accomplished fact by creating trouble. We hope and believe that the Supreme Council, in its desire to preserve the peace now reigning in that territory, will give their assent to our request, and we beg to point out that the need for action is urgent, if trouble is to be prevented. I have the honor to be Sir, Your obedient Servant Bumçi (Bishop of Alessio)'.

saj si një kërkesë për drejtësi, në përputhje me zotimet e Aleatëve për të drejtat e kombeve të vogla. Më 22 mars 1920, kreu i delegacionit shqiptar, Imzot Bumçi, dhe anëtari i tij, Dr. Mihal Turtulli, përfaqësues i Korçës, i dërguan Kryeministrit David Lloyd George një letër, ku kërkonin që Konferenca e Paqes:

1. Të njihte pavarësinë e plotë të Shqipërisë;
2. Të garantonte lirinë kombëtare brenda kufijve etnografikë, sipas kufijve të vitit 1913 të përcaktuar në Konferencën e Londrës. Ata theksonin se këto kufij “nuk përfshinin disa krahina të banuara nga masa kompakte shqiptarësh, ku 80% deri në 90% e bashkatdhetarëve tanë u aneksuan nga fqinjët - serbët, malazezët dhe grekët. Kthimi i këtyre krahinave në mëmëdhe do të ishte një akt i drejtë. Megjithatë, nëse drejtësia e plotë do të ishte e vështirë, kthimi i të paktën qyteteve Prizren, Gjakovë, Pejë dhe Dibër në Veri, si dhe i Çamërisë në Jug, është i domosdoshëm.”

Letra trajtonte në mënyrë të veçantë edhe Shqipërinë e Jugut: “Është propozuar zgjerimi i kufirit grek në drejtim të veriut, por nuk mund të mbrohet me serioz se një propozim i tillë bazohet në drejtësi etnografike. Provinca e Gjirokastrës është e banuar nga 91.846 shqiptarë myslimanë dhe 76.651 shqiptarë ortodoksë. Në Konferencën e Paqes, z. Venizelos ishte i gatshëm të lejonte Shqipërinë të mbante ato pjesë të krahinës jugore që ai nuk dëshironte t’i aneksonte, për të forcuar pretendimin mbi pjesën tjetër. Por kjo krahinë është një njësi ekonomike, etnografike dhe gjeografike, pjesët e së cilës nuk mund të ndahen pa rrezikuar paqen.”

1. Delegacioni kërkonte gjithashtu përkrahjen britanike për të “garantuar jetën ekonomike të shtetit shqiptar”. Propozimi për t’u dhënë jugosllavëve të drejtën për të ndërtuar hekurudha në territorin shqiptar shihej si shfrytëzim i pajustificuar.

2. Delegacioni theksonte dëshirën për të “mbrojtur të drejtat territoriale dhe etnike shqiptare mbi portin e madh shqiptar të Vlorës. Ky port është tërësisht shqiptar dhe as Italia, as Greqia, as jugosllavët nuk kanë pretendim legjitim mbi të”.⁴³

Pavarësisht përpjekjeve të delegacionit shqiptar, pozicioni i qeverisë britanike ndaj Shqipërisë mbeti i pandryshuar. Shqipëria nuk kishte peshë të mjaftueshme në peizazhin ushtarak ballkanik për të rivalizuar me fqinjët e saj dhe për pasojë ndikimi i saj në ndryshimin e qëndrimit britanik ishte i kufizuar. Qëllimi kryesor i Londrës zyrtare mbetej gjetja e një ekuilibri

⁴³ TNA FO 371/3571, doc. no. 188478, *The Note from Albanian Delegation to the Prime Minister regarding the Future of Albania*, London, 22 March 1920, f. 667-671.

ndërmjet Italisë dhe Jugosllavisë në Adriatikun Verior, dhe me Greqinë në Dodekanez. Shqipëria, territori dhe vetë ekzistenca e saj shtetërore u instrumentalizuan për të zbutur ambiciet e këtyre fqinjëve, të cilët kishin qenë aleatë të Britanisë së Madhe gjatë luftës. Ndërhyrja e ShBA-ve në favor të Shqipërisë në muajt e parë të vitit 1920 shërbeu përkohësisht si një frenim ndaj ambicieve të tre fqinjëve të saj, por ende nuk ishte shndërruar në një qëndrim të plotë në mbrojtje të shtetësisë dhe integritetit territorial të Shqipërisë. Kjo shpjegon përse Foreign Office vazhdonte të shqyrtonte skema kompromisi që buronin nga koncepti i fragmentimit të Shqipërisë. Zëri në mbrojtje të Shqipërisë në Konferencën e Paqes në Paris nuk ka qenë një, e vizioni i rindërtimit të Shqipërisë se re nuk ka qenë ai që duhej të ishte. E gjithë kjo ka ndikuar, në masën që mund të ndikonte në një ndjeshmëri minimale në vendimarrjen e paqëbërësve të mëdhenj dhe në planin e brendshëm, në fragmentarizimin e qeverisjeve, si në planin hapësinor ashtu edhe në atë kohor. Mbi të gjitha, mosgjethja e konsensusit të brendshëm për të ndërlidhur Shqipërinë e viteve 1918, 1919, 1920 me Shqipërinë e viteve 1913, 1914 në pikëpamje institucionale dëmtoi rëndë përpjekjet për rindërtim paqësor, logjik dhe të monitoruar të institucioneve kushtetuese shtetërore, krijoi pështjellim të brendshëm në atë që mund të quhet klasë politike shqiptare për një periudhë gati 10 vjeçare, krijoi hapësirë më të madhe për ndërhyrje të fuqive ballkanike dhe adriatikase në dëm të Shqipërisë dhe ndihmoi në zgjatjen edhe për tre vjet të procedurave, fillimisht politike e më pas ligjore, të zgjidhjes së statusit ndërkombëtar dhe kufijve të shtetit shqiptar. Shqipëria u rinjoh ndërkombëtarisht me 9 nëntor 1921. Pak a shumë kufiri i këtij shteti ishte ai i vitit 1913: Në jug nuk ndodhen ndryshime, u pranua Protokolli i Firencës, ndërsa çështja e 26 fshatrave të Korçës do të zgjidhej në vijim, me përkufizimin e limiteve të ish-Kazasë turke të Korçës. Në Veri u kryen disa ndryshime në Zonën e Hasit dhe në Dibër, që do të thotë se fshatrat e faqeve lindore të maleve, që fillimisht ishin lënë në Shqipëri më 1913, tanimë i kaluan Mbretërisë Serbo Kroato Sllovene. Edhe më tutje, Kosova, Dibra, Tetova, Plava dhe Gucia, Gruda, Hoti, Trieshi, Koja, Ulqini, Ana e Malit, Kraja dhe Shestani, mbetën në shtetin e ri jugosllav. Rivendosja e pushtimit Serb në Kosovë, pas lirisë së shkurtër austro-hungareze u shoqëria me dhunë të përmasave të papara. Delegacionet shqiptare ia dolën të ruajnë kufirin e vitit 1913. Territorët më vitale që i përmendëm më lart dhe që gjatë kohës së Austrisë përjetuan në periudhë rigjallërimi dhe rritjeje në komunikim me territoret e Shqipërisë së brendshme, u ndanë për herë të dytë nga shteti i njohur ndërkombëtarisht

